

Anna Seredyńska • Anna Skoczek

**PROBLEMATYKA
ZABURZEŃ PSYCHICZNYCH**
ODZWIERCIEDLONA
W LITERATURZE I FILMIE

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE

KRAKÓW 2023

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I. Zaburzenia psychiczne w świetle literatury naukowej	15
1. Zaburzenia neurorozwojowe i kontroli impulsu	15
Spektrum autyzmu	15
Zaburzenia zachowania	20
2. Inne zaburzenia u dzieci	25
Zaburzenia narządów zmysłów	39
Zaburzenia słuchu	40
Zaburzenia psychiczne w chorobach somatycznych	45
3. Zaburzenia psychiczne w przypadku niepełnosprawności intelektualnej	47
Zaburzenia psychiczne u pacjentów na przykład z zespołem Downa	53
4. Zaburzenia ze spektrum schizofrenii	54
Schizofrenia	55
Schizofrenia młodzieńcza	60
5. Zaburzenia nastroju	62
Zaburzenia afektywne dwubiegunowe	64
6. Zaburzenia lękowe, obsesyjno-kompulsywne, związane z traumą i stresem oraz zaburzenia dysocjacyjne	66
Zaburzenie ostrego stresu ASD	66
Zaburzenie posttraumatyczne PTSD	69
Zaburzenie ocalałego	74
7. Zaburzenia odżywiania się oraz wydalania	76
Anoreksja	78
Bulimia	81
Zaburzenia wydalania	83
8. Zaburzenia psychiczne z objawami somatycznymi	84
9. Zaburzenia poznawcze oraz zaburzenia wpływające na funkcjonowanie poznawcze z kręgu zaburzeń organicznych	88
Choroba Alzheimera	89
Stwardnienie zanikowe boczne	93
Zespół pomijania jednostronnego	94
Płásawica Huntingtona	95
10. Zaburzenia osobowości	97
Zaburzenie osobowości z pogranicza	98
Zaburzenie obsesyjno-kompulsywne	102

Zaburzenie narcystyczne	106
Zaburzenie antyspoleczne	109
11. Zaburzenia związane z doświadczaniem przemocy	114
Rozdział II. Typy zaburzeń psychicznych ukazane w wybranych utworach	
literatury oraz dziełach filmowych	121
1. Zaburzenia neurorozwojowe i kontroli impulsu	121
Autyzm z niskim poziomem funkcjonowania – książka: Lisa Genova, <i>Kochając syna</i> (2014)	122
Autyzm z wysokim poziomem funkcjonowania – książki: Jodi Picoult, <i>W naszym domu</i> (2011) oraz Tracey Garvis-Graves, <i>Dziewczyna, którą znał</i> (2019)	132
Autyzm z bardzo wysokim poziomem funkcjonowania – książka: Eric Lomax, <i>Droga do zapomnienia</i> (2017)	146
Zaburzenia zachowania – książka: Cathy Glass, <i>Skrzywdzona</i> (2007)	150
2. Inne zaburzenia u dzieci	157
Zaburzenia somatyczne – książki: Helena Keller, <i>Historia mego życia</i> (1978) oraz Alicja Kaczyńska, <i>Helena Keller</i> (1985)	157
Mutyzm dziecięcy – książki: Heidi Hassenmüller, <i>Niemy śmiech</i> (2005) oraz Casey Watson, <i>Dziewczynka, która przestała mówić</i> (2018)	162
Zaburzenia płynności mowy (jąkanie) – książka: Zofia Chądzyńska, <i>Wstęga pawilonu</i> (2000)	175
Zaburzenia słuchu – książka: Fiona Bollag, <i>Wysłałam z krainy ciszy. Historia głuchoniemej dziewczyny, która odzyskała słuch</i> (2007)	179
Zaburzenia psychiczne w chorobach somatycznych – książka: Josiane Criscuolo, <i>Słońce świeci dla wszystkich</i> (1977)	182
3. Niepełnosprawność intelektualna	186
Książki: Kim Edwards, <i>Córka opiekuna wspomnień</i> (2005), Dorota Terakowska, <i>Poczwarka</i> (2001) oraz Mary Craig, <i>Błogosławieństwa</i> (1986)	186
4. Zaburzenia ze spektrum schizofrenii	203
Schizofrenia – film „Solista”, reż. Joe Wright (2009)	203
Schizofrenia młodzieńcza – książka: Lori Schiller, Amanda Bennett, <i>Cichy pokój. Powrót z szaleństwa i tortury</i> (1995)	205
5. Zaburzenia nastroju	212
Książka: Bebe Moore Campbell, <i>Podwójne życie mojej córki</i> (2007)	212
6. Zaburzenia lękowe, obsesyjno-kompulsywne, związane z traumą i stresem, oraz dysocjacyjne	218
Zaburzenie ostrego stresu ASD – książka: Alice Sebold, <i>Szczęściara</i> (2004)	218
7. Zaburzenie posttraumatyczne PTSD	223
PTSD i zaburzenia dysocjacyjne u dzieci – książka: Cathy Glass, <i>Skrzywdzona</i> (2007)	223
PTSD u ofiar przemocy – książka: Jodi Picoult, <i>Dziewiętnaście minut</i> (2009)	226
PTSD u żołnierzy – książka: Kristin Hannah, <i>Na domowym froncie</i> (2014)	235

8. Zaburzenia ocalałego	241
KZ-syndrom u więźnia obozu koncentracyjnego – odcinek dziewiąty serialu „Dom” (1980–2000)	242
Syndrom ocalałego u więźnia obozu jenieckiego – film „Droga do zapomnienia” (2013)	244
9. Zaburzenia odżywiania się oraz wydalania	247
<i>Anorexia nervosa</i> – książka: Judith Fathallah, <i>Chuda</i> (2007)	247
Zaburzenia wydalania – książka: Cathy Glass, <i>Skrzywdzona</i> (2007) – dopowiedzenie	252
10. Zaburzenia z objawami somatycznymi	252
Książka: Julie Gregory, <i>Mama kazala mi chorować</i> (2017)	252
11. Zaburzenia poznawcze oraz zaburzenia wpływające na funkcjonowanie poznawcze z kręgu zaburzeń organicznych	257
Choroba Alzheimera – książka: Lisa Genova, <i>Motyl</i> (2011) oraz film „Motyl Still Alice”, reż. Richard Glatzer, Wash Westmoreland (2014)	258
Choroba SLA – książka: Lisa Genova, <i>Życie za wszelką cenę</i> (2019)	268
Zespół pomijania jednostronnego – książka: Lisa Genova, <i>Lewa strona życia</i> (2018)	274
Płasawica Huntingtona – książka: Lisa Genova, <i>Sekret O’Brienów</i> (2015)	282
12. Zaburzenia osobowości	289
Zaburzenie osobowości z pogranicza – książka: Rachel Reiland, <i>Uratuj mnie</i> (2010)	289
Zaburzenie obsesyjno-kompulsywne – film „Dzień świra”, reż. Marek Kotowski (2002)	298
Zaburzenie narcystyczne – film „Lista Schindlera”, reż. Steven Spielberg (1993)	301
Zaburzenie antyspołeczne – film „Lista Schindlera”, reż. Steven Spielberg (1993)	304
13. Przemoc i jej skutki	306
Przemoc ze strony matki – książka: Dave James Pelzer, <i>Dziecko zwane „niczym”, czyli dziecięca wola przetrwania</i> (1999)	306
Porwanie, przetrzymywanie i przemoc seksualna – książka: Emma Donoghue, <i>Pokój</i> (2010)	311
Porzucenie, przemoc ojcowska, życie na ulicy – książka: Tim Guenard, <i>Silniejszy od nienawiści</i> (2003)	315
Wykorzystanie seksualne dziecka – książka: Heidi Hassenmüller, <i>Dobranoc, słonko</i> (2004)	318
Inny wymiar przemocy: porwanie dziecka – książka: Natascha Kampusch, <i>3096 dni</i> (2011)	323
Przemoc ojca wobec córki – książka: Katie Matthews, <i>Wszystko pamiętam, tatusiu</i> (2018)	327
Alkoholizm, przemoc fizyczna i seksualna – książka: Halszka Opfer, <i>Kato-tata</i> (2011)	332
Ofiara przemocy domowej i seksualnej w późniejszym życiu – książka: Halszka Opfer, <i>Monidło. Życie po kato-tacie</i> (2011)	335

Przemoc z perspektywy małego dziecka – książka: Joe Peters, <i>Plac niemyimi łzami</i> (2014)	338
14. „Wszyscy jesteśmy wyjątkowi”	343
Zakończenie	349
Bibliografia	353
Spis tabel	361
Summary: Portrayal of Mental Disorders in Literature and Film	363

Wstęp

Istnieją różne sposoby definiowania normy i patologii. Niektórzy uważają, że osoby normalne i te, które nie są normalne to dwie różne grupy – tak jak zdrowie i choroba, rozumiane jako dwa zbiory, które nie mają ze sobą nic wspólnego. Jeśli w ten sposób postrzegana jest norma i patologia, możemy się czuć bezpieczni, bo najczęściej każdy z nas sytuuje się w zbiorze jednostek normalnych. Jednak co zrobić, gdy z dnia na dzień, nagle człowiek wypada z tego zbioru i zostaje przyporządkowany do drugiego, patologicznego? Czy to oznacza, że zmienił swoją tożsamość? Czy stał się kimś innym? To nie do końca logiczne, poza tym zbyt okrutne. Dlatego o wiele bardziej przydatne i zgodne z rzeczywistością jest rozumienie normy i patologii na continuum. Znajdujemy się, w różnych aspektach, bliżej normy lub bliżej patologii. Bywa, że w jednym aspekcie jako ludzie zbliżamy się ku normie absolutnej, ale w innym aspekcie może być zupełnie inaczej.

Jeśli tak rozumiemy normę i patologię, zaczynamy czuć się w jedności z tymi, którzy zapadli na różnorakie zaburzenia psychiczne. Pamiętamy o tym, że zdrowie jest pewnego rodzaju łaską i w każdej chwili może się skończyć, a my bardzo szybko przesuniemy się na drugą stronę continuum.

Właśnie takie myślenie o normie i patologii przyświecało autorkom niniejszej pracy. Przedmiotem przeprowadzonych przez nie badań były objawy konkretnych, wymienianych w klasyfikacji DSM-5 zaburzeń psychicznych występujących u bohaterów wybranych filmów i książek. Na tej podstawie sformułowany został zasadniczy problem badawczy, który wyrażono w formie prostego pytania: „Jakie objawy opisywanych w klasyfikacji DSM-5 zaburzeń psychicznych mają bohaterowie wybranych książek beletrystycznych i filmów?”

Celem teoretycznym procesu badawczego opisanego w książce było zebranie wiedzy dotyczącej zaburzeń psychicznych omawianych w ramach zajęć z psychopatologii na kierunku pedagogika. Autorki pragnęły

pokazać, w jakim stopniu wybrane z literatury i filmu przykłady odzwierciedlają różnorakie zaburzenia psychiczne. Cel praktyczny wiąże się z teoretycznym, jest nim przygotowanie podręcznika pomagającego w poznaniu zakresu psychopatologii przez studentów pedagogiki. Pracę tę można umiejscowić w obrębie dziedziny zwaną psychopatologią. Autorki pracy są czynnymi wykładowczyniami, pracują również w poradnictwie i terapii, dzięki czemu były w stanie dostrzec pewne niedociągnięcia w programie nauczania. Okazuje się, że przygotowanie młodych adeptów z dziedziny psychopatologii do pracy na poziomie akademickim nie zawsze zakłada kontakt z żywym pacjentem, co sprawia, że czasami trudniej im wyobrazić sobie konkretne zaburzenia. Bohaterowie książek i filmów mogą stanowić substytut takiego kontaktu, dlatego podstawową metodą w niniejszym podręczniku będzie prezentacja określonych schorzeń na przykładzie tych właśnie fikcyjnych postaci. Jak podaje *Encyklopedia PWN*, literaturę można definiować jako „ogół wypowiedzi utrwalonych w piśmie, związanych funkcjonalnie z różnymi zakresami życia zbiorowego”¹. Film zaś został zdefiniowany jako „seria następujących po sobie obrazów, z dźwiękiem lub bez dźwięku, wyrażających określone treści, utrwalonych na nośniku umożliwiającym wielokrotne odtwarzanie i wywołującym wrażenie ruchu. Głównym środkiem wyrazu w filmie jest ruch w różnych formach: ruch w obrazie, ruch samego obrazu (czyli kamery w czasie dokonywania zdjęć) i ruch pomiędzy poszczególnymi obrazami uzyskany poprzez montaż, będący właściwym filmowym sposobem opowiadania”².

Materiał filmowy i beletrystyczny został obudowany solidnymi podstawami teoretycznymi. Książka opiera się na ugruntowanej literaturze naukowej stanowiącej bazę wiedzy na temat konkretnych zaburzeń. Podstawowym źródłem informacji były podręczniki DSM-5 (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) oraz ICD-10 (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*)³. Ten fundament został uzupełniony pracami z zakresu psychopatologii dotyczącymi

1 <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/literatura;3933197.html>, [dostęp: 6.03.2023].

2 <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/film;4008247.html>, [dostęp: 6.03.2023].

3 Zob. J. Morrison, *DSM-5 bez tajemnic*, przeł. R. Andruszko, Kraków 2016; *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Badawcze kryteria diagnostyczne*, red. S. Puzyński, J. Wciórka, przeł. J. Wciórka, Kraków–Warszawa 1998.

zarówno dzieci, jak i dorosłych⁴; osobno do bibliografii włączono także literaturę naukową poświęconą psychiatrii⁵. Autorki korzystały także z metodologii opracowanej przez autorów pedagogiki kultury pracujących nad wprowadzeniem dzieł filmowych i beletrystycznych do edukacji⁶.

Zamiarem autorek było stworzenie podręcznika, który pełniłby rolę swoistego uzupełnienia do istniejącego już korpusu tekstów. Trzeba natomiast zastrzec, że nie jest to książka, która aktualizuje czy zastępuje podstawową literaturę przedmiotu z dziedziny psychiatrii. Jej główną zaletą jest orientacja propedeutyczna. Ma ona ułatwiać studentom pedagogiki i pracy socjalnej, przygotowującym się do pracy z innymi ludźmi, zdobywanie wiedzy na temat określonych zaburzeń. Przede wszystkim jednak chodzi o wspomaganie wypracowywania wśród nich umiejętności wczuwania się w sytuację osób cierpiących. Publikacja ta stanowi uzupełnienie podręcznika opublikowanego w Wydawnictwie WAM w 2016 roku. Obie prace łączy wspólny zamysł i zastosowana metodologia⁷.

Niniejszy podręcznik pomoże studentom pedagogiki zrozumieć meandry i niuanse dziedziny psychopatologii na podstawie prostych przykładów. Studenci ci nie mają możliwości poznawania zaburzeń psychicznych bezpośrednio, gdyż do ich specjalizacji nie należy szerokie spektrum wiedzy psychologicznej umożliwiającej udzielanie pomocy. Opisy zawarte w książkach i filmach pozwolą im na wyobrażenie sobie, na czym konkretne zaburzenie może polegać, dzięki czemu będą mogli lepiej

-
- 4 Zob. P.C. Kendall, *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji*, przeł. J. Kowalczevska, Gdańsk 2004; D. Marcelli, *Psychopatologia wieku dziecięcego*, przeł. A. Gardziel, Wrocław 2013; L. Cierpiałkowska, *Psychopatologia*, Warszawa 2011; J.N. Butcher, J.M. Hooley, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń*, przeł. S. Pikiel, A. Sawicka-Chrapkiewicz, Sopot 2017; R.A. Bryant, A.G. Harvey, *Zespół ostrego stresu*, przeł. J. Suchecki, Warszawa 2003; B. Dudek, *Zaburzenia po stresie traumatycznym*, Gdańsk 2003; *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej*, red. L. Cierpiałkowska, E. Soroko, Poznań 2014.
 - 5 Zob. A.D. Cameron, *Psychiatria*, przeł. M. Kantarska-Janiec, Wrocław 2011; H.I. Kaplan, B.J. Sadock, V.A. Sadock, *Psychiatria kliniczna*, przeł. M. Grzesiak, Wrocław 2004; *Kompendium psychiatrii, psychoterapii, medycyny psychosomatycznej*, red. H.J. Freyberger, W. Schneider, R.-D. Stieglitz, przeł. A. Bilikiewicz, Warszawa 2005.
 - 6 E. Warmuz-Warmuzińska, *Filmoterapia w edukacji i terapii dzieci i młodzieży szkolnej oraz dorosłych*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013; D. Wedding, M.A. Boyd, R.M. Niemiec, *Kino i choroby psychiczne. Filmy, które pomagają zrozumieć zaburzenia psychiczne*, tłum. K. Strzalkowska, Wydawnictwo Paradygmat, Warszawa 2014.
 - 7 Zob. A. Seredyńska, *Od zaburzeń zachowania do zaburzeń osobowości*, Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM, Kraków 2016.

zrozumieć każde możliwe schorzenie, z którym przyjdzie im się zmierzyć w pracy zawodowej.

Przedmiotem badań autorek były objawy konkretnych zaburzeń psychicznych, które przypisywane są bohaterom wybranych filmów i książek beletrystycznych. Zagadnienie to można sformułować w postaci pytania badawczego: „Jakie objawy opisywanych w klasyfikacji DSM-5 zaburzeń psychicznych mają bohaterowie wybranych dzieł sztuki literackiej i filmowej?”

W książce dominuje metoda idiograficzna. Oznacza to, że przedmiotem zainteresowania nie są problemy ogólne, lecz kwestie bardziej szczegółowe. Istotą metodologii jest orientacja na konkretne i poszczególne przypadki objawów chorób. Każdy dostrzeżony pojedynczy problem zestawiono z przypadkami opisywanymi w fachowej literaturze przedmiotu. W rozdziale pierwszym wyłożono systematyczną wiedzę na temat wielu schorzeń, posiłkując się klasyfikacją zaburzeń psychicznych DSM-5. W rozdziale drugim wszystkie teoretyczne założenia zostały skonfrontowane z ich literacką i filmową wykładnią w sztuce. Z tego powodu podejście badawcze zastosowane przez autorki można określić jako jakościowe.

Metodę zastosowaną w badaniach można inaczej określić jako niereaktywną. Należy przez to rozumieć, że głównym polem zainteresowań i podstawą analizy była treść dzieł. Nie skupiano się w żadnej mierze na czynnikach formalnych, ograniczono też analizę na poziomie makroelementów. Jednostkami analizy były przede wszystkim mikroelementy dzieł, a więc bohaterowie poszczególnych filmów i książek. Dobór ich był arbitralny i celowy. Z jednej strony opierał się na adekwatności poszczególnego motywu oraz zaburzenia, z drugiej zaś wynikał ze szczególnej erudycji autorek badań. Wybór dzieł w żadnym stopniu nie wyczerpuje zagadnienia, jest przede wszystkim swoistym rezerwuarem przykładów.

Narzędziem umożliwiającym syntetyczne uporządkowanie analizowanych przykładów są tabele przygotowane na podstawie literatury przedmiotu, głównie na bazie DSM-5 (dotyczy to zwłaszcza kodowania i klasyfikacji objawów). Tabele zamieszczono w podsumowaniu każdej analizy, dzięki czemu łatwo zrekapitulować zdobytą wiedzę.

Podręcznik składa się z dwóch rozdziałów. Pierwszy z nich został poświęcony teoretycznym aspektom konkretnych zaburzeń. Najpierw omówiono zaburzenia neurorozwojowe i kontroli impulsu, a następnie inne zaburzenia pojawiające się u dzieci. W dalszej części rozdziału poruszono

problematykę takich zaburzeń, jak niepełnosprawność intelektualna, schizofrenia, zaburzenia nastroju, zaburzenia lękowe, zaburzenia obsesyjno-kompulsywne, zaburzenia związane z traumą i stresem, zaburzenia dysocjacyjne, zaburzenia odżywiania się i wydalania, zaburzenia somatoformiczne, neuropoznawcze i powiązane z chorobami neurologicznymi, zaburzenia osobowości, a także zaburzenia związane z doświadczeniem przemocy oraz dyskryminacji. Ostatni podrozdział stanowi wprowadzenie do metodyki wykorzystywanej w rozdziale drugim, w którym przedstawiono konkretne zaburzenia na przykładzie wybranych postaci z książek beletrystycznych i filmów. I tak w świetle filmów i literatury omówiono zaburzenia autystyczne, zaburzenia zachowania, następnie niektóre zaburzenia u dzieci, niepełnosprawność intelektualną, zaburzenia ze spektrum schizofrenii, zaburzenia nastroju, zaburzenia lękowe (ASD, PTSD oraz syndrom ocalałego), zaburzenia z objawami somatycznymi, zaburzenia z kręgu poznawczych, niektóre zaburzenia osobowości (borderline, obsesyjno-kompulsywna, narcystyczna, antyspołeczna) oraz zaburzenia związane z przeżywaniem przemocy.

Praca jest wynikiem wysiłku twórczego dwóch osób. Anna Skoczek opracowała materiał teoretyczny, którego bazą była literatura beletrystyczna oraz filmy. Zebrane przez badaczkę dane dotyczą szeregu określonych zaburzeń, przede wszystkim schizofrenii u dzieci, tzw. innych zaburzeń u dzieci, niepełnosprawności intelektualnej, zaburzeń nastroju, zaburzeń somatoformicznych, a także zaburzeń związanych z doświadczeniem przemocy oraz dyskryminacji. Anna Seredyńska opracowała natomiast podrozdziały teoretyczne oraz związane z beletrystyką i filmami, dotyczące zaburzeń neurorozwojowych i kontroli impulsu, schizofrenii dorosłych, zaburzeń lękowych, zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych, zaburzeń związanych z traumą i stresem, zaburzeń dysocjacyjnych, zaburzeń odżywiania i wydalania, zaburzeń neuropoznawczych i powiązanych z chorobami neurologicznymi oraz zaburzeń osobowości.

Niniejsza praca jest skierowana przede wszystkim do studentów pedagogiki i pracy socjalnej w celu przybliżenia im, na czym polegają zaburzenia omawiane na zajęciach z psychopatologii i logopedii. Może być również przydatna dla studentów psychologii, a nawet dla studentów medycyny, by lepiej zrozumieli swoich pacjentów. Zainteresuje także tych, którzy zajmują się tematyką różnych zaburzeń i jej odzwierciedleniem w literaturze i filmie.

Mamy nadzieję, że udało się nam pokazać przez przykłady z filmu i literatury, iż osoby z różnymi zaburzeniami nie różnią się od reszty społeczeństwa, są jego częścią. Zaburzenie dotyczy zwykle jednej sfery osobowości. Niekiedy osoby uważające się za zdrowe mogą mieć problemy i uczyć się od tych z problemami psychicznymi. Takie spojrzenie pozwala na większą pokorę nawet w kwestii wspierania osób z zaburzeniami przez pedagogów, pracowników socjalnych, psychologów czy lekarzy.